

Anna Marciniak

Budownictwo obronne w "Liber beneficiorum" Jana Długosza a realia archeologiczne

Acta Universitatis Lodzianis. Folia Archaeologica 12, 161-198

1991

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Anna Marciniak

BUDOWNICTWO OBRONNE W *LIBER BENEFICIORUM* JANA DŁUGOSZA
A REALIA ARCHEOLOGICZNE

Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis czyli *Księga uposażeń Diecezji Krakowskiej* jest źródłem, do którego często zagląдают archeolodzy zajmujący się średniowieczem¹. Zwykle jednak traktują oni *Liber beneficiorum* jako swego rodzaju słownik historyczno-geograficzny, z którego wybiera się jedynie informacje dotyczące konkretnej miejscowości. Brak jest jak do tej pory opracowań traktujących to dzieło jako całość i analizujących zagadnienia problemowe a nie poszczególne wzmianki².

Zagadnieniem, dla którego *Księga uposażeń* jest źródłem niezastąpionym i chyba nie w pełni wykorzystanym, jest problem funkcjonowania w średniowieczu małych założeń mieszkalno-obronnych. W niniejszym artykule podejmuję próbę przeanalizowania wszystkich wzmianek, zawartych w *Liber beneficiorum*, które mogłyby tego typu budowli dotyczyć i skonfrontowania ich z tzw. realiami archeologicznymi.

Księga uposażeń Diecezji Krakowskiej powstała w latach 1470-1480. Długosz zawarł w niej opisy 3660 miejscowości, na około 5 tys. istniejących w ówczesnej diecezji krakowskiej, przy czym aż 684 osady wymienia jedynie z nazwy. Opracowanie poszczególnych miejscowości różni się szczegółowością opisu. Pełny formularz wygła-

¹ J. D ł u g o s z, *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis* [w]: *Opera omnia*, wyd. A. P r z e ź d z i e c k i, t. VII-IX, Kraków 1863-1864.

² Równie niewiele uwagi poświęcili temu dziełu historycy; istnieje tylko jedno całościowe studium nad *Liber beneficiorum* - S. K u r a ś, *Reperitorium Ecclesiae Cracoviensis*, Warszawa 1983.

dał następująco: właściciel, folwark, liczba łąnów kmiecych, karczem, młynów, zagród oraz powinności chłopskich³. Szczególnie interesujące są dla archeologa opisy siedzib mieszkalnych, a wśród nich wzmianki o istniejącym ówczesnie budownictwie obronnym. Duże założenia obronne - zamki i grody - określa Długosz mianem "arx" lub "castrum". Dotyczą one przeważnie dużych budowli murowanych, z których większość zachowała się przynajmniej częściowo do naszych czasów.

Wzmianki o tych obiektach od dawna interesowały badaczy, były wielokrotnie analizowane i komentowane. Do tej pory nie zwrócono jednak uwagi na obiekty określone mianem "curia militaris", "praedium unicum militare" oraz pochodne od nich; "curia capitularis bona", "praedium militare bonum", "praedium unicum regium" i inne. We wszystkich tych nazwach występują dwa rzeczowniki: "curia" i "praedium". *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce* podaje aż 15 znaczeń wyrazu *curia*. Sześć z nich można rozpatrywać w kontekście zapisków w *Liber beneficiorum*⁴:

- 1 - awór, gospodarstwo dworskie, posiadłość ziemska, folwark (*villa, praedium*),
- 2 - dwór, miejsce pobytu, a zarazem siedziba władzy świeckiej lub kościelnej,
- 3 - gospodarstwo chłopskie,
- 4 - dwór, budynek mieszkalny wraz z podwórzem i zabudowaniami gospodarskimi,
- 5 - podwórze, plac przy domu, dziedziniec,
- 6 - obora.

B. Guerin we wstępie do *Zamków w Polsce* pisze: "niejednokrotnie łączy się to określenie [*curia*] po prostu z głównym domem mieszkalnym, będącym siedzibą księcia lub też możnego feudała, który zamieszkiwał w nim ze swoim dworem. Jednocześnie wysnuwa się przypuszczenie, że mogła to być siedziba feudalna zwana po polsku ąworem, połączona z zabudowaniami i urządzeniami gospodarczy-

³ K u r a ś, *Regestrum...*, s. 10.

⁴ *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, Wrocław 1967, t. II, z. 10(18), s. 1502-1510.

mi, otoczona prymitywnymi umocnieniami, być może tylko palisadą lub wałem"⁵.

Podobną wątpliwość wyraża J. Kamińska zwracając uwagę, że określenie *curia* często występuje również w niemieckich źródłach pisanych, nie wiadomo jednak czy oznacza ono warownię, czy też nie obwarowaną siedzibę rycerską⁶.

Dla wyrazu *praedium* *Słownik łacińsko-polski* podaje następujące znaczenia: majątek ziemski, nieruchomości, folwark⁷.

Na szczególną uwagę zasługują występujące razem z nazwami *curia* i *praedium* przymiotniki: *militaris* - żołnierski, wojskowy, wojenny, należący do wojska; *unicum* - wyjątkowy, nadzwyczajny, niezrównany; *bonus* - dobry doskonały, przydatny. Używając tego typu określeń Długosz z pewnością chciał podkreślić pewne charakterystyczne cechy omawianych obiektów. Tak więc: (*curia militaris* - dwór rycerski, wojenny (?), *praedium unicum militare* - folwark wyjątkowy, rycerski (?).

Nie wiadomo jednak, czy te rozbudowane nazwy określają rzeczywiście budowle o cechach obronnych. Wydaje się, że jedynym sposobem uzyskania odpowiedzi na to pytanie jest porównanie konkretnych informacji zaczerpniętych z *Liber beneficiorum* z wynikami badań przeprowadzonych przez archeologów, historyków sztuki i architektury oraz historyków - źródłoznawców. Wybrałam z tekstu *Liber beneficiorum* wszystkie wzmianki, w których wystąpiły interesujące mnie określenia. Następnie należało zidentyfikować osady opisywane przez Długosza z istniejącymi współcześnie miejscowościami. Najważniejszą wskazówką była tu przynależność do dekanatu i parafii⁸. 15 miejscowości nie udało się zlokalizować. Przyczyną tego mogła być całkowita zmiana nazwy miejscowości lub to, że przestała ona istnieć.

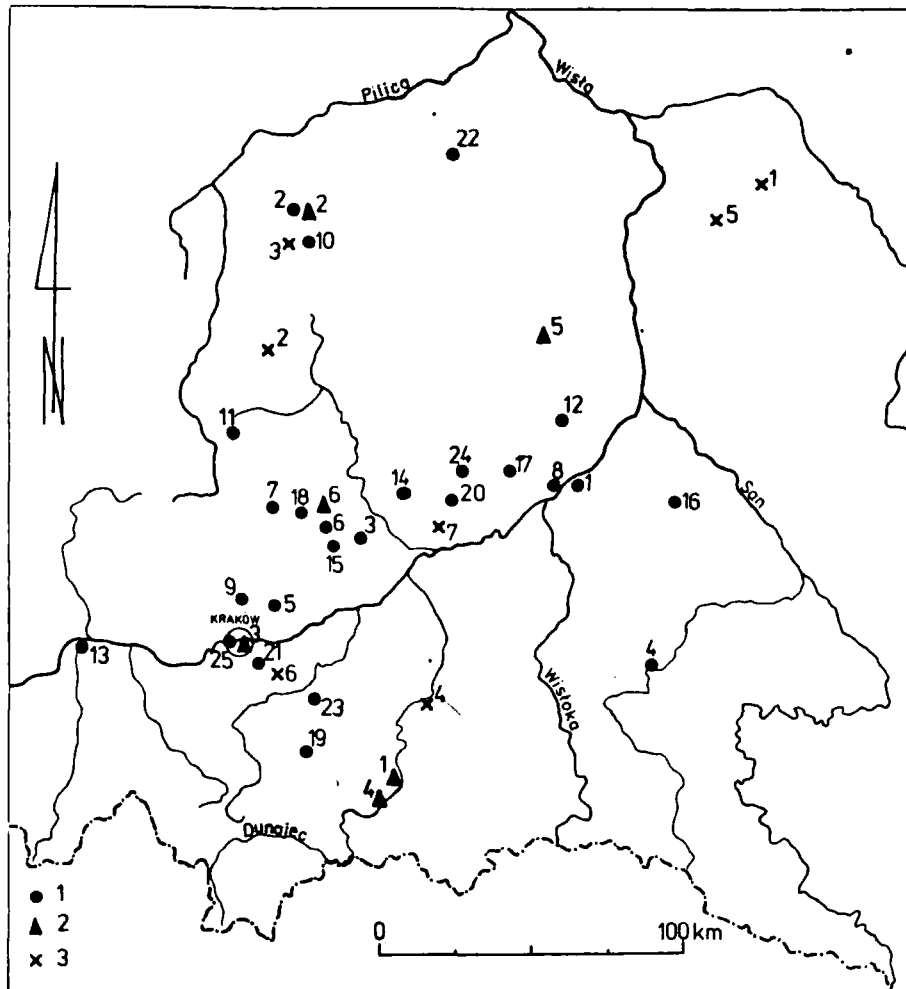
Opisy zawarte w *Liber beneficiorum* dotyczą terytorium Diece-

⁵ B. G u e r q u i n, *Zamki w Polsce*, Warszawa 1974, s. 11-12.

⁶ J. K a m i ń s k a, *Grodziska stożkowe śladem posiadłości rycerskich XIII-XIV wieku*, "Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi" 1966, ser. archeologiczna, nr 13, s. 64.

⁷ *Słownik łacińsko-polski*, red. M. P l e z i a, Warszawa 1959, s. 237.

⁸ Zweryfikowanie przeprowadzonej identyfikacji możliwe będzie po zakończeniu prac nad *Słownikiem historyczno-geograficznym ziem polskich w średniowieczu*, t. V, Małopolska.

Rys. 1. Lokalizacja obiektów: 1 - miejscowości, w których potwierdzone jest istnienie XV-wiecznych budowli o cechach obronnych, 2 - miejscowości z założeniami obronnymi o wcześniejszej chronologii (przed XV w.), 3 - miejscowości z obiektami murowanymi datowanymi na XVI w.

zji Krakowskiej, która w II połowie XV w. zajmowała olbrzymi obszar około 57 838 km². W jej skład wchodziła Małopolska, część Spiszu i od 1443 r. Księstwo Siewierskie⁹. Była to więc najwięk-

⁹ S. I n g l o t, *Stan i rozmieszczenie uposażenia biskupstwa krakowskiego w połowie XV wieku*, Lwów 1925, s. 12.

sza diecezja w Polsce i jedna z większych w Europie. Jest to obszar obejmujący swym zasięgiem znaczną część dzisiejszej południowo-wschodniej Polski. Jego oś stanowi górny bieg Wisły, a przybliżone granice wytyczają: Pilica na zachodzie i północy, Wieprz, Bystrzyca, San i Wisłok na wschodzie. Południową granicę stanowią Beskidy Zachodnie. Znacznie mniej wyraźne są granice chronologiczne funkcjonowania obiektów, które mogłyby być identyfikowane z opisywanymi przez Długosza. Nie wiemy przecież jak długo istniały zanim je opisał, ani ile czasu go przeżyły.

W analizowanych przeze mnie 379 wzmiankach z *Liber beneficiorum* występuje 397 obiektów znajdujących się w 353 miejscowościach. 191 - to obiekty określone mianem "praedium unicum militare", 173 - "curia militaris" oraz 32 - "inne", tj. obiekty określone rozbudowanymi nazwami, w których występuje słowo "praedium" lub "curia", ale w towarzystwie innych przymiotników.

Informacje dotyczące miejscowości opisywanych przez Długosza jakimi dysponujemy dziś (tzw. realia archeologiczne), podzielić można na 6 kategorii:

I. Miejscowości, w których potwierdzone jest istnienie piętnastowiecznych budowli o cechach obronnych.

II. Miejscowości z założeniami obronnymi o wcześniejszej chronologii (przed XV w).

III. Miejscowości z obiektami murowanymi datowanymi na wiek XVI.

IV. Miejscowości wymagające weryfikacji terenowej.

V. Miejscowości, w których archeolodzy nie zanotowali obecności obiektów średniowiecznych.

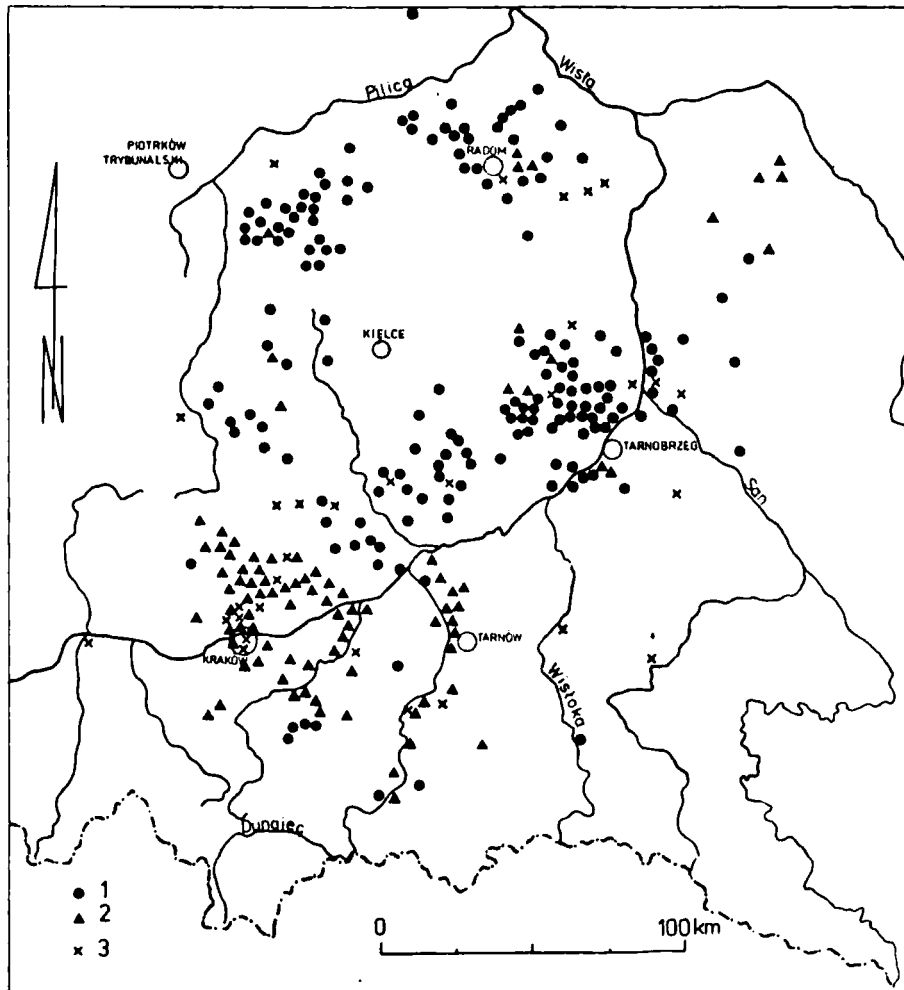
VI. Miejscowości, których nie udało się zlokalizować.

W przedstawionym niżej zestawieniu zastosowano następujące skróty:

AAC - "Acta Archaeologica Carpathica";

IA, B, ... - *Informator archeologiczny, Badania rok 1967, 1973, 1975, 1984, 1985*, Warszawa 1968, 1974, 1976, 1985, 1986;

KZS - *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. I, *Woj. krakowskie*, red. J. Szablowski, z. 1-15, Warszawa 1950-1953; t. III, *Woj. kieleckie*, red. J. Z. Łoziński, B. Wolff, z. 1-12, Warszawa 1957-1966; t. XIII, *Woj. rzeszowskie*, red. E. Śnieżyńska-Stolotowa, F. Stolot, z. 2, Warszawa 1974;

Rys. 2. Orientacyjna lokalizacja obiektów opisanych przez Długosza: 1 - "praedium unicum militare", 2 - "curia militaris", 3 - "inne"

KHKM - "Kwartalnik Historii Kultury Materialnej",

LB - J. D ł u g o s z, *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*,

[w:] *Opera omnia*, t. VII-IX, Kraków 1863-1864,

PNIHASiTPW - "Prace Naukowe Instytutu Historii Architektury, Sztuki i Techniki Politechniki Wrocławskiej";

SGKP - *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. I, VI, VII, VIII, X, XI, Warszawa 1880-1902;

SA - "Sprawozdania Archeologiczne",

WKZ - Wojewódzki Konserwator Zabytków,

WOAK - Wojewódzki Ośrodek Archeologiczno-Konserwatorski,

ZAiBwP - *Zabytki architektury i budownictwa w Polsce*, z. 4, *Woj. katowickie*, oprac. J. S. S a m e k, Warszawa 1972; z. 5, *Woj. kieleckie*, oprac. M. P i e t r u s i ń s k a, Warszawa 1973, z. 7, *Woj. krakowskie*, oprac. T. C h r z a n o w s k i, M. K o r n e c k i, Warszawa 1971; z. 8, *Woj. lubelskie*, oprac. B. W o l f f-Ł o z i ń s k a, J. Ł o z i ń s k i, Warszawa 1973; z. 13, *Woj. rzeszowskie*, oprac. R. B r y k o w s k i, Warszawa 1973;

ZOW - "Z Otchłani Wieków".

I. Miejscowości, w których potwierdzone jest istnienie piętnastowiecznych budowli o cechach obronnych

Informacje o istnieniu piętnastowiecznego budownictwa obronnego uzyskałam dla 25 miejscowości. W nielicznych przypadkach są to pojedyncze wzmianki, w większości jednak opisywane tu obiekty są często odnotowywane w literaturze, a na niektórych przeprowadzono badania archeologiczne lub architektoniczne.

1. Baranów Sandomierski, woj. tarnobrzeskie (*LB*, t. II, s. 310; "curia militaris"). Badania archeologiczne przeprowadzone w latach 1960-1961 przez A. Kraussa doprowadziły do odkrycia pozostałości grodu otoczonego wałem ziemnym i fragmentów murów z pierwszej połowy XVI w. Materiał ruchomy uzyskany w trakcie badań pochodzi z XV-XVIII w. Budowa okazałej siedziby magnackiej w latach 1569-1583 doprowadziła do zatarcia pierwotnych śladów grodziska i dworu, którego fundamenty znajdują się w piwnicach dzisiejszego zamku.

Literatura: B. G u e r q u i n, *Zamki w Polsce*, Warszawa 1974 s. 85-86 (tam dalsza literatura); T. J a k i m o w i c z, *Dwór murowany w Polsce w XVI wieku (wieża - kamienica - kasztel)*, Warszawa-Poznań 1979, s. 133; A. K r a u s s, *Odkrycia archeologiczne w tarnobrzeskim zagłębiu siarki w latach 1957-1961*, "Materiały Archeologi-

czne" 1961, t. IV, s. 352-353; A. K u n y s z, *Grodziska w woj. rzeszowskim*, "Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1966", 1968; *SGKP*, t. I, s. 103; S. S t a r o w o l s k i, *Polska albo opisanie położenia Królestwa Polskiego*, Kraków 1876, s. 84; *ZAiBwP*, z. 13, s. 173.

2. Białaczków, woj. piotrkowskie (*LB*, t. I, s. 365: "praedium unicum militare"). W źródłach z 1437 r. odnajdujemy wzmiankę o "castrum Byałaczków". Najstarszym zabytkiem, który możemy oglądać dzisiaj w Białaczkowie jest XIII-wieczny kościół ufundowany przez biskupa krakowskiego Prandotę. Świadczyć by to mogło o wysokiej randze tej miejscowości w średniowieczu, którą utrzymała zapewne przez czas dłuższy, gdyż w XVIII w. wybudowano tu zespół pałacowy otoczony parkiem. Nie odnaleziono jednak jak do tej pory XV-wiecznej siedziby obronnej, która jest przecież udokumentowana źródłowo.

Literatura: *KZS*, t. III, z. 8, s. 1-5; *SGKP*, t. I, s. 180; *Starodawne Prawa Polskiego Pomniki (wypisy) z ksiąg dawnych sądowych ziemskich i grodzkich Ziemi Krakowskiej*, wyd. A. Z. H e l c e l, Kraków 1870, s. 2, nr 2696.

3. Czarnocin, woj. kieleckie (*LB*, t. I, s. 392-393; "praedium unicum militare"). Znajduje się tu grodzisko stożkowate na pograniczu ze wsią Koryto, datowane na podstawie materiału ruchomego na XIII-XIV w.

Literatura: E. D ą b r o w s k a, *Studia nad osadnictwem wczesnośredniowiecznym Ziemi Wiślickiej*, Wrocław 1965, s. 194, *SGKP*, t. I, s. 754-755; *Spis zabytków województwa kieleckiego*, red. T. B ł o ś k a, Kielce 1981, s. 25.

4. Czudec, woj. rzeszowskie (*LB*, t. II, s. 255-257; "praedium castrense"). Znajduje się tu grodzisko z wałami o średnicy około 50 m. Badania sondażowe G. Leńczyka doprowadziły do odkrycia fundamentów muru z cegły gotyckiej oraz fragmentu muru kamiennego. A. Kunysz skłonny jest datować pierwszą fazę istnienia grodu na XII/XIII w. Murowany dwór powstał najprawdopodobniej w XIII w., a jego zniszczenie wiąże się chyba z powstaniem w pierwszej ćwierci XVIII w. nowej siedziby.

Literatura: *Mapa grodzisk w Polsce*, red. W. A n t o n i e -

w i c z, Z. W a r t o ł o w s k a, Wrocław 1964; K u n y s z, Grodziska...; G. L e Ń c z y k, *Zamki i grodziska nad Wisłokiem*, ZOW 1938, R. XIII, s. 100; t e n ż e, *Katalog grodzisk i zamczysk z terenu Małopolski*, oprac. S. K o ł o d z i e j s k i, Kraków 1983, s. 17, *ZAiBwP*, z. 13, s. 168.

5. Czulice, gm. Kocmyrzów-Luborzyca, woj. krakowskie (*LB*, t. II, s. 40; "curia militaris"). W źródłach z 1489 r. odnaleźć można wzmiankę o dworze z ogrodem i sadem, otoczonym fosą. Istnienie fosy nie pozostawia wątpliwości co do obronnego charakteru opisywanej budowli. Niestety, brak badań nie pozwala na potwierdzenie tej informacji.

Literatura: *Acta castrensia Cracoviensia*, rękopis w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Krakowie, s. 121, 27.

6. Jakubowice, gm. Działoszyce, woj. kieleckie (*LB*, t. I, s. 180: "praedium unicum militare"). Znajduje się tu XV-wieczny muryrowany dwór, który, przebudowany w XVI w. renesansową postacią zachował do dzisiaj.

Literatura: *KZS*, t. I, z. 8, s. 11-12.

7. Książ Wielki, woj. kieleckie (*LB*, t. II, s. 83: "unicum praedium militare bonum"). Grodzisko znajduje się w pobliżu miasta na tzw. Kóiku. Badania przeprowadzone w 1945 r. doprowadziły do odkrycia osady obronnej z XIII w., następnie istniał tu obronny dwór, który został zniszczony przez pożar w połowie XVI w.

Literatura: D a b r o w s k a, *Studia...*, s. 204; G. L e Ń c z y k, *Obronny dwór w Wielkim Książu w powiecie miechowskim*, ZOW 1948 R. XVII, s. 81-82.

8. Międzygórz, gm. Lipnik, woj. tarnobrzесьkie (*LB*, t. I, s. 388: "praedium unicum militare"). Pierwszy zamek w tej miejscowości został wybudowany przez Zaklików, którzy otrzymali Międzygórz od Kazimierza Wielkiego w 1370 r. Jednak ruiny, które zachowały się do naszych czasów, pochodzą z drugiej połowy XVI w. i są pozostałościami późniejszego założenia.

Literatura: G u e r q u i n, *Zamki...*, s. 169; *KZS*, t. III, z. 11, s. 32, *SGKP*, t. VI, s. 374, *ZAiBwP*, z. 5, s. 71.

9. Młodziejowice, gm. Michałowice, woj. krakowskie (LB, t. I, s. 73: "curia militaris"). W drugiej połowie XV w. istniał tu drewniany dwór, który był siedzibą kasztelana radomskiego. W latach 1591-1595 wybudowano dwór murowany.

Literatura: A. F i s c h i n g e r, *Dwór w Młodziejowicach*, "Studia Renesansowe" 1956, t. I, s. 186-204; J a k i m o w i c z, *Dwór murowany...*, s. 167; KZS, t. I, z. 8, s. 27; M. M a j k a, *Nieszachowane dwory Ziemi Krakowskiej*, "Materiały i Sprawozdania Konserwatorskie. Województwo Krakowskie" 1968, s. 101-103; materiały do mapy województwa krakowskiego, s. 185; SGKP, t. VI, s. 536; ZAiBWP, z. 7, s. 61.

10. Modliszewice, gm. Końskie, woj. kieleckie (LB, t. I, s. 346: "praedium unicum militare"). W XIII-XIV w. istnieć tu mogła siedziba możnego rodu Odrowążów. Zachowany do naszych czasów dwór został wybudowany w latach 1590-1600 przez Andrzeja Modliszewskiego, prawdopodobnie na pozostałościach starszej siedziby. Wskazuje na to ruchomy materiał zabytkowy (datowany na XV/XVI w.) uzyskany w trakcie badań E. Gąssowskiej i L. Kajzera (opracowanie w druku).

Literatura: K. P a s z k o w s k a - J e ż o w a, *Geografia ruin w Polsce*, Poznań 1927, s. 142; *Spis zabytków...*, s. 49; ZAiBWP, z. 5, s. 32.

11. Moskorzew, woj. częstochowskie (LB, t. I, s. 21-22: "praedium unicum militare"). Najstarszy zachowany w Moskorzewie budynek, tzw. Murowaniec, uznawany jest za pozostałość późnośredniowiecznego dworu. Najprawdopodobniej była to początkowo wieża mieszkalna, następnie przez krótki okres czasu wykorzystywana jako zbór ariański. Badania archeologiczne przeprowadzone przez A. Gołembnika nie przyniosły jednak oczekiwanych rezultatów. W wyniku XVIII i XIX-wiecznych niwelacji zniszczeniu uległy pierwotne nawarstwienia, co znacznie utrudnia wszelkie próby ustaleń chronologicznych. W *Katalogu zabytków sztuki* podano jednak, że pierwszą fazę funkcjonowania dworu datować można na XIII w. Wziąwszy pod uwagę, że Klemens z Moskorzewa był w latach 1392-1400 podkanclerzem królewskim, a w latach 1403-1408 kasztelanem wiślickim, stwierdzić można, że człowiek o tak wysokim statusie społecznym z pewnością w swej rodowej posiadłości miał siedzi-

bę odpowiadającą jego wysokiej randze w ówczesnym społeczeństwie.

Literatura: A. G o ł e m b n i k, *Moskorzew, IA, B. 1973*, Warszawa 1974, s. 259; *Inwentarze dóbr ziemskich województwa krakowskiego 1576-1700*, Warszawa 1956, s. 238-240; *KZS*, t. III, z. 12, s. 33-35; *ZAiBwP*, z. 5, s. 90.

12. Ossolin, gm. Klimontów, woj. tarnobrzesckie (*LB*, t. II, s. 333: "praedium unicum militare"). Prawdopodobnie istniała tu w XIV w. warowna siedziba rodu Toporczyków. W 1633 r. Jerzy Ossoliński zbudował nowy zamek.

Literatura: G u e r q u i n, *Zamki...*, s. 266; *KZS*, t. VII, z. 11, s. 38; P a s z k o w s k a - J e ż o w a, *Geografia ruin...*, s. 142; *ZAiBwP*, z. 5, s. 72.

13. Oświęcim, woj. bielskie (*LB*, t. II, s. 223, "praedium regale"). Zachowana do dziś w oryginalnej postaci wieża ceglana z przełomu XIII i XIV w. W tym czasie znajdował się tu śląski gród kasztelański, wzmiankowany w 1177 i 1228 r. W roku 1457 Księstwo Oświęcimskie kupił Kazimierz Jagiellończyk, a zamek stał się siedzibą starosty i pełnił funkcję nadgranicznej warowni.

Literatura: J. B o g d a n o w s k i, *Średniowieczne dzieła obronne w Karpatach Polskich*, AAC 1966, t. VIII, s. 135; M. G e d l, *Systematyczne badania poszukiwawcze w południowo-zachodniej Małopolsce*, SA 1966, t. XX, s. 253-360; G u e r q u i n, *Zamki...*, s. 228; *IA, B. 1984*, s. 171, *B. 1985*, s. 140; *KZS*, t. I, z. 1, s. 24; M. K o r n e c k i, *Zamki i dwory obronne Ziemi Krakowskiej*, Kraków 1966, s. 39-40; G. L e Ń c z y k, *Grodziska i zamczyska w województwie krakowskim*, ZOW 1934, R. IX, s. 47-50; P a s z k o w s k a - J e ż o w a, *Geografia ruin...*, s. 143; *Polaka Jana Długosza*, red. H. S a m s o n o w i c z, Warszawa 1984, s. 517-518; J. P u t e k, *O zbójnickich zamkach, heretyckich zborach i oświęcimskiej Jeruzolimie*, Kraków 1938, s. 139; *ZAiBwP*, z. 7, s. 128.

14. Pęczelice, gm. Busko-Zdrój, woj. kieleckie (*LB*, t. II, s. 455: "praedium unicum militare"). Znajdują się tu dwa interesujące obiekty. Grodzisko, na którym w trakcie badań powierzchniowych odkryto materiał określony mało precyzyjnie jako "nowożytny" oraz tzw. zbór ariański pochodzący z połowy XVI w. Na

obiektach tych nie prowadzono niestety prac wykopaliskowych. Słusznym jednak wydaje się twierdzenie, że mamy tu do czynienia z dwiema fazami rozwojowymi tej samej siedziby szlacheckiej.

Literatura: E. Dąbrowska, *Sprawozdanie z badań powierzchniowych w 1960 roku w dorzeczu Nidy*, SA 1964, t. XVI, s. 384; *KZS*, t. III, z. 1, s. 49; *SGKP*, t. VIII, s. 34-35; *Spis zabytków...*, s. 17; *ZAiBwP*, z. 5, s. 7.

15. Przytenice, gm. Skalbmierz, woj. kieleckie (*LB*, t. I, s. 527: "praedium unicum militare"). Wzmianka o dworze i wieży w Przybenicach pochodzi z 1469 r. Informacja ta znalazła częściowe potwierdzenie w wyniku badań powierzchniowych, w trakcie których odnaleziono liczne fragmenty naczyń średniowiecznych.

Literatura: *Codex diplomaticus Universitatis Studii Generalis Cracoviensis*, Kraków 1870-1900, s. 226; J. Rydzewski: *Badania poszukiwawcze i weryfikacyjne w dorzeczu Małossówki*, SA 1973, t. XXV, s. 254.

16. Przyszów, gm. Bojanów, woj. tarnobrzeskie (*LB*, t. II, s. 366: "curia regia"). Zamek królewski został wybudowany prawdopodobnie przez Kazimierza Wielkiego. Do naszych czasów przetrwały fragmenty murów ceglanych.

Literatura: Guérquin, *Zamki...*, s. 245.

17. Rytwiany, woj. tarnobrzeskie (*LB*, t. II, s. 319: "praedium unicum militare"). Zamek wybudowany w latach 1420-1436 przez Wojciecha Jastrzębca, arcybiskupa gnieźnieńskiego, przetrwał do połowy XVII w., kiedy to został zniszczony przez wojska Rakoczego.

Literatura: Dąbrowska, *Studia...*, s. 246; Guérquin, *Zamki...*, s. 259; *KZS*, t. III, z. 11, s. 28.

18. Sancygniów, gm. Działoszyce, woj. kieleckie (*LB*, t. II, s. 73: "praedium unicum militare bonum"). Znajduje się tu zespół pałacowy z pozostałościami umocnień ziemnych i murów otaczających zabudowania z XVI i XVII w. W obrębie zespołu znajduje się również stożkowaty kopiec, który być może kryje relikty starszej siedziby. Niestety, brak badań nie pozwala na rozstrzygnięcie tej zagadki. W źródłach z 1543 r. występuje nazwa "fortalicium".

Literatura: Biblioteka Jagiellońska, rękopis 5348, II, s. 285; Dąbrowska, *Studia...*, s. 247; Jakimowicz, *Dwór murowany...*, s. 114; L. Kajzer, *Założenia obronne w Krzełowie, Olesznie i Sancygniowie. Wybór podstawowych danych historycznych i wyniki wstępnej kwerendy archiwalnej*, Łódź 1981, maszynopis w WOPK w Kielcach; *KZS*, t. III, z. 9, s. 81; Paszkowska-Jeżowa, *Geografia ruin...*, s. 142; *SGKP*, t. X, s. 265; *Spis zabytków...*, s. 29; M. Swaryczewska, *Studium historyczno-kompozycyjne założenia w Sancygniowie*, "Teki Komisji Urbanistyki i Architektury" 1983, t. XVII, s. 132; *ZAiBwP*, z. 5, s. 59.

19. Skrzydlna, gm. Dobra, woj. nowosądeckie (*LB*, t. II, s. 130: "praedium unicum militare"). W źródłach z 1473 r. napotykaemy na wzmiankę o dworze z wieżą murowaną. Miejscowość ta znajduje się również w wykazie grodzisk w *Archeologii Małopolski wczesnośredniowiecznej* A. Żakiego.

Literatura: *Starodawne Prawa...*, nr 4101; A. Żaki, *Archeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej*, Wrocław 1974, s. 514.

20. Stopnica, woj. kieleckie (*LB*, t. II, s. 441; "curia regia"). Znajdują się tu pozostałości zamku królewskiego, wybudowanego najprawdopodobniej przez Kazimierza Wielkiego.

Literatura: Guerguin, *Zamki...*, s. 272; *KZS*, t. III, z. 1; *SGKP*, t. XI, s. 372; *Spis zabytków...*, s. 122; *ZAiBwP*, z. 5, s. 9.

21. Śledziejowice, gm. Wieliczka, woj. krakowskie (*LB*, t. I, s. 91: "curia militaris"). Istniejący obecnie dwór wybudowano w 1823 r. na miejscu wcześniejszego obiektu, prawdopodobnie z przełomu XIV i XV w.

Literatura: *KZS*, t. I, z. 6, s. 28; K. Reguła, *Sprawozdanie z badań powierzchniowych na obszarze między Wieliczką i Węgrzycami Wielkimi*, SA 1968, t. XX, s. 365; *ZAiBwP*, z. 7, s. 66.

22. Taczów, gm. Zakrzew, woj. radomskie (*LB*, t. I, s. 444; "praedium unicum militare"). Znajduje się tu grodzisko datowane na XV w.

Literatura: Taczów, opracowanie w PKZ w Łodzi; H. Sznu-

ró, *Grodziska w woj. radomskim*, "Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego" 1966, t. III, z. 1, s. 4-5.

23. Tarnawa, gm, Łapanów, woj. tarnowskie (LB, t. I, s. 37: "curia militaris"). Na grodzisku badanym przez G. Leńczyka odkryto fragmenty podmurówki z płyt piaskowca oraz ślady po spalonych konstrukcjach drewnianych. Brak zabytków ruchomych nie pozwolił na dokładniejsze ustalenia chronologiczne. Przyjmuje się, że gród mógł powstać w XIII-XIV w. W Tarnawie znajduje się także XVIII-wieczny zespół dworski. Wskazywać by to mogło na fakt trwałyjnego istnienia w tej miejscowości siedziby szlacheckiej o cechach reprezentacyjnych, czyli w realiach XV wieku - obronnych.

Literatura: A. G a l a s, *Grodzisko w Tarnawie*, ZOW 1948, P. XVII, s. 83; L e Ń c z y k, *Katalog grodzisk...*, s. 32; A. J o d ł o w s k i, *Uwagi nad osadnictwem wczesnośredniowiecznym w dorzeczu Raby*, AAC 1968, t. X, s. 76, 80; ZAiBwP, z. 7, s. 124.

24. Tuczepey, woj. kieleckie (LB, t. II, s. 446: "praedium unicum militare"). Znajduje się tu dwór murowany pochodzący z drugiej ćwierci XV w.

Literatura: *Spis zabytków...*, s. 131.

25. Wola Justowska, cz. m. Krakowa (LB, t. I, s. 63: "curia militaris"). Willa na Woli Justowskiej należy do znanych zabytków architektury. Pierwsze wzmianki źródłowe z 1445 r. wspominają "dom wyższy z wieżą". Potwierdziły je badania wykopaliskowe, w trakcie których odkryto relikty czworobocznej wieży oraz jamę z ceramiką z XIV w. Późniejsza historia obiektu jest dobrze znana i doczekała się wielu opracowań.

Literatura: J. B o g d a n o w s k i, *Przemiany architektoniczne willi na Woli Justowskiej*, "Rocznik Krakowski" 1973, R. XLVI, s. 5-24; S t a r o w o l s k i, *Polska...*, s. 77; E. Z a i t z, *Sprawozdanie z badań archeologicznych przy pałacu Decjusza na Woli Justowskiej w Krakowie*, "Materiały Archeologiczne" 1980, t. XX, s. 131-152; W. Z i n, K. R a d w a Ń s k i, A. K a d ł u c z k a, *Wstępne wyniki badań przeprowadzonych w pałacu Decjusza na Woli Justowskiej "Sprawozdania PAN" 1979*, t. XXIII, s. 136-166.

II. Miejscowości z założeniami obronnymi
o wcześniejszej chronologii przed XV w.

1. Kurów, gm. Chełmiec, woj. nowosądeckie (LB, t. I, s. 53: "curia militaris"). Grodzisko na urwistym brzegu Dunajca. Podwójny wał i dwie fosy otaczają majdan o średnicy około 30 m. W wyniku badań przeprowadzonych przez A. Żakiego stwierdzono występowanie dwóch faz użytkowania. Pierwszą - związaną z kulturą łużycką - i drugą - przypadającą na wiek XIII-XIV. Obiekt ten jest identyfikowany z gródkiem Jana Muskaty, który powstał około 1303 r. Po roku 1309 nie był wymieniany w źródłach. Dopiero w 1597 r. odnajdujemy wzmiankę, że granica między Kurowem a Dąbrową prowadzi między dwiema górami o nazwie grodzisko.

Literatura: A. Ż a k i, *Nowo odkryte grodzisko w Kurowie pow. Nowy Sącz*, AAC 1964, t. VI, s. 41-46; t e n ż e, *Badania archeologiczne w dolinie Dunajca*, SA 1966, t. XVIII, s. 280-282; t e n ż e, *Kurów, IA, B. 1967*, s. 339-340; K. D z i w i k, *Gródek Biskupa Jana Muskaty w Kurowie nad Dunajcem*, "Rocznik Sądecki" 1971, t. XII, s. 79-91.

2. Petrykozy, gm. Białaczów, woj. piotrkowskie (LB, t. I, s. 367: "praedium unicum militare"). Znajduje się tu grodzisko średniowieczne. Brak jest bliższych ustaleń chronologicznych jednak przyjmuje się, że funkcjonowało ono od XIII w.

Literatura: *Mapa grodzisk...*, Petrykozy, Archiwum WKZ w Piotrkowie Tryb.

3. Pleszów, cz. m. Krakowa (LB, t. I, s. 103-104, "curia militaris"). W źródłach z lat 1487, 1491 dotyczących wsi Pleszów występuje określenie "na grodzisku". Na tych terenach w trakcie badań powierzchniowych odkryto jamy z ceramiką średniowieczną.

Literatura: S. B u r a t y Ń s k i, *Zabytki z okresu wpływów rzymskich i wczesnego średniowiecza ze stanowiska Nowa Huta-Pleszów I*, "Materiały Archeologiczne" 1963, t. IV, s. 358-362; materiały do *Słownika historyczno-geograficznego woj. krakowskiego w średniowieczu*, IH PAN Kraków.

4. Poęgodzie, woj. nowosądeckie (LB, t. I, s. 32: "curia

militaris"). W trakcie badań prowadzonych przez G. Leńczyka na grodzisku "Grobla" odkryto pozostałości wału z konstrukcjami drewnianymi. Na majdanie znaleziono zabytki z okresu rzymskiego i znacznie liczniejsze z wczesnego średniowiecza, z którymi należy łączyć drugą fazę funkcjonowania grodu.

Literatura: *Mapa grodzisk...*, A. J o d ł o w s k i, *Osadnictwo obronne w dolinie Dunajca*, "Materiały Archeologiczne" 1967, t. VIII, s. 11, 22; G. L e Ń c z y k, *Na śladach miejsc obronnych*, "Dawna Kultura" 1956, R. III, s. 124-125; t e n ż e, *Katalog grodzisk...*, s. 28; W. L u b a ś, *Nazwy miejscowe południowej części dawnego województwa krakowskiego*, Wrocław 1968; Z. W o ź n i a k, *Badania dwóch grodzisk w Podegrodziu pow. Nowy Sącz*, AAC 1963, t. IV, s. 259-270, A. Ż a k i, *Wędrowki Sącza*, Kraków 1974; J. Ż u r o w s k i, *Sprawozdanie z działalności Państwowego Konserwatora Zabytków Przedhistorycznych Okręgu Zachodnio-Małopolskiego za rok 1923*, "Wiadomości Archeologiczne" 1924-1925, t. IX, s. 333.

5. Szewna, gm. Bodzechów, woj. kieleckie (LB, t. II, s. 508: "praedium unicum episcopale bonum"). Grodzisko średniowieczne, na którym przeprowadzono badania geofizyczne. Niestety, w sprawozdaniu w *Informatorze archeologicznym* brak jest sugestii co do bliższych ustaleń chronologicznych.

Literatura: A. J a g o d z i Ń s k a, A. Ż u r o w s k a, *Szewna*, IA, B. 1975, s. 266-267.

6. Szyszczycy, gm. Działoszyce, woj. kieleckie (LB, t. I, s. 108: "curia militaris"). Znajduje się tu szeroki, płaski wzniesienie - domniemane grodzisko. W trakcie badań powierzchniowych znaleziono tu ceramikę z XIII/XIV w.

Literatura: D ą b r o w s k a, *Studia...*, s. 275.

III. Miejscowości z obiektami murowanymi datowanymi na wiek XVI

Dla wieków XIII i XIV oraz pierwszej połowy wieku XV za jeden z charakterystycznych typów siedziby obronnej uznaje się dwór czy wieżę mieszkalną ulokowane na kopcu. Relikty tych siedzib, w postaci sztucznych wyniesień lub też naturalnych cypli, odcię-

tych od zaplecza przekopem, powszechnie nazywa się grodziskami stożkowatymi. O stopniowym zaniku tego typu obiektów mówi się już w odniesieniu do drugiej połowy XV w.

Związane to było z ustabilizowaniem się sytuacji wewnętrznej kraju i przejściem do gospodarki wielofolwarczej, jak również ze zmianą sposobu walki. Murowane dwory przełomu XV i XVI w. częściowo zatracają swoją formę obronną na rzecz bardziej funkcjonalnego rozplanowania, jednak tradycje domu wieżowego są jeszcze w XV w. bardzo silne¹⁰. Wspomniane tu przemiany przypadły między innymi na okres spisywania *Liber beneficiorum*. Ponieważ na większości omawianych tu obiektów nie były prowadzone prace archeologiczne, podawane w literaturze datowania prawdopodobnie w wielu przypadkach ulegną weryfikacji. Dlatego też konieczne dla tych rozważań wydaje się przytoczenie informacji o "obronnym" budownictwie datowanym na XVI w. Obiekty takie znajdują się w 7 miejscowościach:

1. Dąbrowica, gm. Jastków, woj. lubelskie (LB, t. I, s. 200: "curia militaris"). Znajdują się tu ruiny zamku wybudowanego przez P. Firleja, prawdopodobnie w początkach XVI w.

Literatura: SGKP, t. I, s. 930; *Krótką nauka budowania dworów, pałaców, zamków podług nieba i zwyczaju polskiego. Teksty źródłowe do dziejów historii sztuki*, t. VII, oprac. A. Miłobędzki, Wrocław 1957, Wstęp, s. 44.

2. Gruszczyn, gm. Krasocin, woj. kieleckie (LB, t. I, s. 594-595: "praedium unicum militare"). Zbór murowany, prawdopodobnie z drugiej połowy XVI w.

Literatura: KZS, t. III, z. 12, s. 13; *Spis zabytków...*, s. 54; ZAiBwP, z. 5, s. 88.

¹⁰ Poruszają to zagadnienie między innymi: J. Kamińska, *Obronność siedzib szlacheckich w świetle archeologii*, "Prace Naukowe Instytutu Historii Architektury, Sztuki i Techniki Politechniki Wrocławskiej" 1978, nr 12, "Studia i Materiały", nr 5, s. 23-32; T. Kiersnowska, "Słupy" rycerskie w Polsce średniowiecznej, "Kwartalnik Historii Kultury Materialnej" 1973, R. XX, nr 3, s. 437-450; L. Kajzer, *W sprawie genealogii wiejskiej siedziby obronnej w Polsce*, "Kwartalnik Historii Kultury Materialnej" 1973, R. XX, nr 3, s. 451-465; tenże, *O wieży, kamienicy i kasztelu w Polsce w XVI w.*, "Kwartalnik Historii Kultury Materialnej" 1980, R. XXVIII, nr 2, s. 231-246.

3. Kazanów, gm. Końskie, woj. kieleckie (LB, t. I, s. 327: "praedium unicum militare"). Murowany dwór obronny, XVI-XVII w.

Literatura: Sprawozdanie z badań E. Ćwierbaka, maszynopis w WOAK w Kielcach; *Spis zabytków...*, s. 49; *ZAiBwP*, z. 5, s. 30.

4. Lusławice, gm. Zakliczyn, woj. tarnowskie (LB, z. II, s. 373: "tres curiae militares"). Najstarszym zabytkiem w tej miejscowości jest tzw. lamus wybudowany u schyłku XVI lub w początkach XVII w.

Literatura: T. Chrzanowski, M. Kornecki, *Sztuka Ziemi Krakowskiej*, Kraków 1982, s. 218; Guérquim, *Zamki...*, s. 169; *KZS*, t. III, z. 11, s. 32; *SGKP*, t. VI, s. 374; *ZAiBwP*, z. 5, s. 71.

5. Palikije, gm. Wojciechów, woj. lubelskie (LB, t. I, s. 200: "curia militaris"). Wiadomość o istnieniu w XV w. dworu w Palikijach podaje *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, nie są jednak cytowane żadne źródła mogące poświadczyć tę informację. Istniejący dziś zespół dworski pochodzi z 1906 r. Odnaleźć w nim jednak można liczne pozostałości z końca XVII w. (prawdopodobnie 1682). Niestety, brak badań uniemożliwia ustalenie chronologii obiektu.

Literatura: *SGKP*, t. VII, s. 829; *ZAiBwP*, z. 8, s. 3.

6. Sławkowice, gm. Biskupice, woj. krakowskie (LB, t. I, s. 255: "curia militaris"). Wielokrotnie później przerudowywany dwór w Sławkowicach powstał prawdopodobnie około 1581 r.

Literatura: M. M a j k a, *Niezachowane dwory Ziemi Krakowskiej*, "Materiały i Sprawozdania Konserwatorskie. Województwo Krakowskie" 1968, s. 37-126; *ZAiBwP*, z. 7, s. 65.

7. Zborów, gm. Solec Zdrój, woj. kieleckie (LB, t. II, s. 355-356: "praedium unicum militare"). Znajduje się tu XVI-wieczny dwór.

Literatura: *Spis zabytków...*, s. 117; *ZAiBwP*, z. 5, s. 10.

IV. Miejscowości wymagające weryfikacji terenowej¹¹

Kolejnych 46 miejscowości, o których pisze Długosz, jest znanych archeologom lub historykom architektury. Niestety, prac badawczych z reguły tam nie prowadzono. W miejscowościach tych przeważają stanowiska średniowieczne rozpoznane powierzchniowo lub dwory murowane datowane na XVII-XVIII w. Wzmianki w literaturze fachowej na ogół ograniczają się do stwierdzenia faktu ich istnienia, dlatego też uzyskanie dokładniejszych wiadomości będzie możliwe po przeprowadzeniu szczegółowej weryfikacji w terenie.

A. W 16 z omawianych miejscowości znajdują się stanowiska, określone na podstawie znalezisk powierzchniowych jako średniowieczne:

1. Januszowice, gm. Zielonki, woj. krakowskie (LB, t. I, s. 148: "curia militaris").
2. Jurków, gm. Czchów, woj. tarnowskie (LB, t. I, s. 175: "curia militaris").
3. Książnice, gm. Gdów, woj. krakowskie (LB, t. I, s. 37: "duae curiae militares").
4. Młodzawy Małe, gm. Pińczów, woj. kieleckie (LB, t. I, s. 466: "praedium unicum militare").
5. Młodzawy Wielkie, gm. Pińczów, woj. kieleckie (LB, t. I, s. 465, t. II, s. 384: "praedium unicum militare").
6. Owczary, gm. Zielonki, woj. krakowskie (LB, t. I, s. 74: "duae curiae militares").
7. Pierocice, gm. Działoszyce, woj. kieleckie (LB, t. I, s. 104: "curia militaris").
8. Rudawa, gm. Złota, woj. kieleckie (LB, t. I, s. 427, t. II, s. 371: "curia capitularis bona habens aedificia", "duae curiae militares").
9. Sierosiawice, gm. Końskie, woj. kieleckie (LB, t. I, s. 351-352: "praedium unicum militare").

¹¹ Niestety, przytoczenie literatury dla wszystkich miejscowości jest

10. Sietejów, gm. Skalbmierz, woj. kieleckie (LB, t. I, s. 114: "curia militaris").
11. Skorczów, gm. Kazimierza Wielka, woj. kieleckie (LB, t. I, s. 36: "curia militaris").
12. Skorocice, gm. Wiślica, woj. kieleckie (LB, t. I, s. 406: "praedium unicum militare").
13. Stępcice, gm. Działoszyce, woj. kieleckie (LB, t. I, s. 426: "curia militaris").
14. Waganowice, gm. Słomniki, woj. krakowskie (LB, t. I, s. 69: "curia militaris").
15. Wola Zachariaszewska, gm. Zielonki, woj. krakowskie (LB, t. I, s. 171: "curia capitularis pulchra habens aedificia").
16. Żerniki Górne, gm. Busko-Zdrój, woj. kieleckie (LB, t. II, s. 380-381: "praedium unicum militare").

B. W trzech miejscowościach znajdują się grodziska datowane na okres średniowiecza:

17. Karwów, gm. Opatów, woj. tarnobrzesckie (LB, t. II, s. 344: "praedium unicum militare").
18. Naszacowice, gm. Poдеgrodzie, woj. nowosądeckie (LB, t. I, s. 549: "praedium unicum militare").
19. Zdziechowice, gm. Zaklików, woj. tarnobrzesckie (LB, t. I, s. 332: "praedium unicum militare").

C. W czterech miejscowościach literatura notuje domniemane grodziska:

20. Cerkiew, gm. Zakrzew, woj. radomskie (LB, t. II, s. 533: "praedium unicum militare").
21. Czajecice, gm. Proszowice, woj. krakowskie (LB, t. I, s. 76: "duae curiae militares").
22. Mikluszowice, gm. Drwina, woj. krakowskie (LB, t. I, s. 77: "curia militaris").
23. Wieniec, gm. Gdów, woj. krakowskie (LB, t. I, s. 32: "curia militaris").

niemożliwe ze względów technicznych. W większości pokrywa się ona z cytowaną w poprzednim zestawieniu.

D. W 8 miejscowościach znajdują się dwory pochodzące najprawdopodobniej z XVII w.:

24. Cieszkowy, gm. Czarnocin, woj. kieleckie (LB, t. I, s. 407, t. II, s. 428: "praedium unicum militare").

25. Kościelniki, cz. m. Krakowa (LB, t. I, s. 31: "curia militaris").

26. Niksiałka, gm. Opatów, woj. tarnobrzesckie (LB, t. II, s. 368-369: "praedium unicum militare").

27. Fisary, gm. Zabierzów, woj. krakowskie (LB, t. I, s. 39: "duae curiae militares").

28. Rogów, gm. Kozłów, woj. kieleckie (LB, t. I, s. 182: "curia militaris").

29. Suliszów, gm. Koprzywnica, woj. tarnobrzesckie (LB, t. II, s. 346: "praedium unicum militare").

30. Śladków Duży, gm. Chmielnik, woj. kieleckie (LB, t. I, s. 445: "praedium unicum militare").

31. Widuchowa, gm. Busko-Zdrój, woj. kieleckie (LB, t. I, s. 425: "duae curiae militares").

E. W 11 miejscowościach znajdują się dwory datowane na XVIII w.

32. Bartdzieje, gm. Jastrzębia, woj. radomskie (LB, t. I, s. 333, "praedium unicum militare").

33. Dębica, gm. loco, woj. tarnowskie (LB, t. II, s. 261: "praedium militare bonum").

34. Gościeradów, woj. tarnobrzesckie (LB, t. II, s. 504: "praedium unicum militare").

35. Kwilina, gm. Moskorzew, woj. częstochowskie (LB, t. I, s. 22-23: "praedium unicum militare").

36. Maków, gm. Skaryszew, woj. radomskie (LB, t. II, s. 529: "praedium unicum regium").

37. Niedrzwica, gm. loco, woj. lubelskie (LB, t. II, s. 320: "praedium unicum militare").

38. Potworów, gm. loco, woj. radomskie (LB, t. I, s. 390-391: "praedium unicum militare").

39. Probołowice, gm. Złota, woj. kieleckie (LB, t. I, s. 413, t. II, s. 413: "curia militaris").

40. Radzanów, gm. Busko-Zdrój, woj. kieleckie (LB, t. II, s. 373, 415, t. III, s. 96: "curia militaris").

41. Rdzawa, gm. Żegocina, woj. tarnowskie (LB, t. I, s. 250: "curia militaris").

42. Sielec, gm. Stromiec, woj. radomskie (LB, t. I, s. 370: "praedium unicum militare").

F. W 3 przypadkach obiekty zabytkowe znane są jedynie ze źródeł pisanych:

43. Osmolice, gm. Strzyrzewice, woj. lubelskie (LB, t. I, s. 199: "curia militaris"). *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego* podaje, że w wieku XVII widziano tu "wielki zamek nad jeziorem i wysoką mogiłę starodawną" (SGKP, t. VII, s. 644).

44. Stężyca, woj. lubelskie (LB, t. II, s. 560: "unicum praedium regium"). "Był zamek w tym mieście, który nieprzyjaciel ogniem z gruntu zniósł, na tym miejscu postawiona nowa izba".

Literatura: *Lustracja województwa sandomierskiego 1600-1664*, wyd. H. O p r a w k o, K. S c h u s t e r, Kraków 1971, s. 147.

45. Żuków, gm. Samborzec, woj. tarnobrzskie (LB, t. II, s. 316-317: "praedium unicum militare"). "Był dwór w tej wsi, który przez nieprzyjaciela jest spalony".

Literatura: *Lustracja woj. lubelskiego 1661*, wyd. H. O p r a w k o, K. S c h u s t e r, Warszawa 1962, s. 139.

G. Inne:

46. Kobylniki, gm. Skalbmierz, woj. kieleckie (LB, t. I, s. 54: "curia militaris"). *Spis zabytków...*, s. 108: "kopic w parku"(?)

V. Miejscowości,
w których archeolodzy nie zanotowali obecności
obiektów średniowiecznych

Miejscowości, w których według Długosza istniały obiekty określone jako "praedium unicum militare"¹²

¹² W nawiasach podane są wcześniejsze nazwy wymienianych miejscowości.

Tabela 1

Nr	Miejscowość	Gmina	Województwo	Liczba obiektów	Tom i strona w LB
1	2	3	4	5	6
1	Adamczówice	Klimontów	tarnobrzeskie	1	II, 334-335
2	Balice	Gnojno	kieleckie	1	II, 380-381
3	Bardo	Nowa Dęba	tarnobrzeskie	1	I, 454
4	Biedrzykowice	Działoszyce	kieleckie	1	II, 436
5	Bogusławice	Skaryszew	radomskie	2	I, 304
6	Bosowice	Stopnica	kieleckie	1	II, 448
7	Bronocice	Działoszyce	kieleckie	1	I, 529
8	Brzeście	Pińczów	"	1	I, 460
9	Brzezcie	Opatów	tarnobrzeskie	1	I, 380, II, 498
10	Brzezinki	Pionki	radomskie	1	I, 344, II, 530
11	Brzezinki	Gielniów	"	1	I, 362,
12	Byszów	Klimontów	tarnobrzeskie	1	II, 350-351
13	Ceber	Bogoria	"	1	I, 320, II, 327
14	Charzewice	Stalowa Wola	"	1	II, 412
15	Chwałowice	Ilża	radomskie	1	I, 461-462
16	Cisów	Daleszyce	kieleckie	1	I, 454, 471
17	Czerników	Opatów	"	1	I, 317-318
18	Daleszewice	Paradyż	piotrkowskie	1	I, 338
19	Dąbrówka Na- górna	Zakrzew	radomskie	1	I, 444
20	Dąbrówka Pod- łęzna	"	"	1	I, 444
21	Długie	Potworów	"	1	I, 391
22	Długojów	cz. m. Radom	"	1	I, 446
23	Dłuska Wola	Potworów	"	1	I, 391
24	Duląbka	Dębowiec	krośnieńskie	1	I, 493
25	Dziebaltów Nowy	Końskie	kieleckie	1	I, 326
26	Dziurów	Zawichost	tarnobrzeskie	1	I, 441
27	Gaczkowice	Przytyk	radomskie	1	I, 445
28	Głuchów	Grójec	"	1	I, 525
29	Goryńska Wola	Jastrzębia	"	1	I, 337, II, 531

Tabela 1 (cd.)

1	2	3	4	5	6
30	Gorzków	Bogoria	tarnobrzесkie	1	I, 321
31	Goźlice	Klimontów	"	1	II, 332
32	Góry Wysockie	Dwikozy	"	1	I, 195
33	Grębenice	Żarnów	piotrkowskie	1	I, 352
34	Groszowice	Jedlnia Let- nisko	radomskie	1	I, 381
35	Gumienice	Pierzchnica	kieleckie	1	I, 476
36	Janiszew	Zakrzew	radomskie	1	I, 443-444
37	Jankowice	Ożarów	tarnobrzесkie	1	II, 496
38	Janowice	Gnojno	kieleckie	1	II, 414
39	Jaronowice	Nagłowice- Oksa	"	1	I, 21
40	Jugoszów	Obrazów	tarnobrzесkie	1	II, 352
41	Kaczyce	Lipnik	"	1	II, 338
42	Kamień	Koprzywnica	"	1	II, 344
43	Kamyszów	Kazimierza Wielka	kieleckie	1	I, 529
44	Kaszów	Stara Błot- nica	radomskie	1	I, 391-392
45	Kłonów	Gózd	"	3	I, 305
46	Kłonówek	Gózd	"	1	I, 305-306
47	Korczyn	Strawczyn	kieleckie	1	I, 405
48	Korytków	Gowarczów	radomskie	1	I, 371
49	Koryto	Czarnocin	kieleckie	1	I, 529
50	Kosowice	Bodzechów	"	1	I, 441
51	Kostrza	Jodłownik	nowosądeckie	1	II, 130
52	Kotki	Busko Zdrój	kieleckie	1	II, 381
53	Krasów	Moskorzew	częstochowskie	1	I, 19
54	Krępice	Skalbmierz	kieleckie	1	I, 408
55	Krzczonowice	Ćmielów	tarnobrzесkie	1	I, 379-380
56	Krzczkowice	Samborzec	"	1	II, 335
57	Krzepice	Secemin	częstochowskie	1	I, 22, II, 99
58	Krzyszkwice	Przytyk	radomskie	1	I, 445
59	Leżenice	Głowaczów	"	1	I, 346, II, 557-558
60	Linów	Zawichost	tarnobrzесkie	1	I, 196-197

Tabela 1 (cd.)

1	2	3	4	5	6
61	Lipnik Wielki	Osiek	tarnobrzeskie	1	II, 333
62	Lisów I	Jedlińsk	radomskie	1	I, 334
63	Lisów III	"	"	1	I, 334
64	Łaziska	Staszów	tarnobrzeskie	1	I, 319
65	Łęgi	Zwoleń	radomskie	1	I, 197
66	Łęki	Zaleszany	tarnobrzeskie	1	I, 196
67	Łukowa	Częciny	kieleckie	1	I, 475, II, 394
68	Małżyn	Lipnik	tarnobrzeskie	1	II, 333-334
69	Mała Wieś (d. Wysokie Średnie)	Bogoria	"	1	II, 328
70	Miedzna	Żarnów	piotrkowskie	1	I, 377
71	Mieronice	Małogoszcz	kieleckie	1	I, 595
72	Mnin	Łopuszno	"	1	I, 596
73	Mroczków	Opoczno	piotrkowskie	1	I, 359
74	Mstyczów	Sędziszów	kieleckie	1	II, 89
75	Mydlowiec (cz. wsi Mydlów)	Iwaniska	tarnobrzeskie	3	I, 384
76	Myślubórz	Żarnów	piotrkowskie	1	I, 350-351
77	Niemianowice	Gózd	radomskie	1	I, 305
78	Nieszków	Słaboszów	kieleckie	1	II, 73-74
79	Niziny	Tuczepy	"	1	II, 446
80	Pałuszyce	Wietrzychowice	tarnowskie	1	II, 410
81	Paradyż (d. Daleszowska)	Łoo	piotrkowskie	1	I, 338, II, 326
82	Parczów	Białaczów	"	1	II, 367
83	Paszkowice	Żarnów	"	1	I, 352
84	Pęchowice	Klimontów	tarnobrzeskie	1	II, 334
85	Podgaje	Skalbmierz	kieleckie	1	I, 528
86	Pomianowa	Brzesko	tarnowskie	1	I, 613
87	Postronna	Koprzywnica	tarnobrzeskie	1	II, 321
88	Przenosza	Dobra	nowosądeckie	1	II, 130
89	Przewody	Obrazów	tarnobrzeskie	1	II, 339
90	Przyborowice	Bogoria	"	1	I, 320

Tabela 1 (cd.)

1	2	3	4	5	6
91	Przybyszów	Końskie	kieleckie	1	I, 351
92	Przyłek	Wodzisław	"	1	I, 22
93	Przyłek	Paradyż	piotrkowskie	1	I, 339
94	Psary	Secemin	częstochowskie	1	I, 22
95	Raciborzany	Jodłownik	nowosądeckie	1	II, 130
96	Radwan	Białaczów	piotrkowskie	1	I, 325-326
97	Rosochy	Opatów	tarnobrzeskie	1	I, 383
98	Rożenek	Aleksandrów	piotrkowskie	1	I, 382
99	Ruszków	Sadowie	tarnobrzeskie	1	I, 463
100	Sadowie	Łoco	"	1	I, 463
101	Siucice	Aleksandrów	piotrkowskie	1	I, 382
102	Skorczyce	Urzędów	lubelskie	1	I, 342, II, 513
103	Skronina	Białaczów	piotrkowskie	1	I, 366
104	Słaboszów	Łoco	kieleckie	1	II, 74
105	Słupcza	Dwikozy	tarnobrzeskie	1	I, 196, II, 351
106	Sokołów	Końskie	kieleckie	1	I, 327
107	Sokołów	Paradyż	piotrkowskie	1	I, 338-339
108	Stara	Aleksandrów	"	1	I, 382
109	Strupice	Waśniów	kieleckie	1	I, 441
110	Strzyżów	Drzewica	radomskie	1	I, 362
111	Stużno	Opoczno	piotrkowskie	1	I, 359
112	Suchołek	Racławice- Pałecznica	kieleckie	1	I, 29
113	Szczeglice	Bogoria	tarnobrzeskie	1	II, 330
114	Śmiechowice	Samborzec	"	1	II, 317
115	Topola	Skalbmierz	kieleckie	1	I, 144
116	Trablice	Kowal	radomskie	1	I, 466
117	Trębaczów	Opatowiec	kieleckie	1	I, 503
118	Trębanów	Ćmielów	tarnobrzeskie	1	I, 380
119	Trześń	Gorzyce	"	1	II, 356
120	Tursko Wielkie	Osiek	"	1	I, 311, II, 324
121	Usarzów	Lipnik	"	1	II, 333

Tabela 1 (cd.)

1	2	3	4	5	6
122	Wagłany	Białaczów	piotrkowskie	1	I, 366
123	Wielogóra	Samorzec	tarnobrzeskie	1	II, 317
124	Włosnowice	Solec Zdrój	kieleckie	1	II, 427
125	Wola Kalinowska (d. Blandov- ka)	Sułoszowa	krakowskie	1	I, 265
126	Wola Linowska (d. Linów)	Zawichost	tarnobrzeskie	1	I, 197
127	Wysokie I (Średnie)	Bogoria	"	1	I, 318
128	Wysokie II	"	"	1	I, 318-319
129	Wysokie III	Bogoria	"	1	I, 319
130	Wysokie IV (Mała Wieś)	"	"	1	I, 319
131	Wyżyce	Drwina	krakowskie	1	I, 77-78
132	Zajezerze	Samorzec	tarnobrzeskie	1	II, 316
133	Zakrzów	Klimontów	"	1	II, 315
134	Zawada	Przysucha	radomskie	1	I, 336, II, 531
135	Zawada	Nowy Sącz	nowosądeckie	1	I, 563
136	Zawada	Gnojno	krakowskie	1	II, 380-381
137	Zbigniewice	Koprzywnica	tarnobrzeskie	1	II, 321
138	Zbudowice	Busko Zdrój	kieleckie	1	I, 315
139	Żelazowice	Białaczów	piotrkowskie	1	I, 326

Miejscowości, w których według Długosza istniały obiekty określone jako "curia militaris".

Tabela 2

Nr	Miejscowość	Gmina	Województwo	Liczba obiektów	Tom i strona w LB
1	2	3	4	5	6
1	Adamowice	Gołcza	krakowskie	1	II, 40-41
2	Bełżów	Skalbmierz	kieleckie	1	I, 29

Tabela 2 (cd.)

1	2	3	4	5	6
3	Biórków	Koniusza	krakowskie	1	I, 136-137
4	Biskupice	Czchów	tarnowskie	1	I, 236
5	Błogocice	Radziemice	krakowskie	2	I, 145, II, 294
6	Bogusławice	Skaryszew	radomskie	2	I, 304
7	Brzeń	Lisia Góra	tarnowskie	1	I, 11
8	Charbinowice	Opatowiec	kieleckie	1	I, 416
9	Chmielnik	"	"	1	I, 139
10	Chorążyce	Koniusza	krakowskie	2	I, 62
11	Chrzastów	Żabno	tarnowskie	1	I, 11
12	Cianowice	Skała	krakowskie	1	I, 207
13	Czajowice	Wielka Wieś	"	1	I, 260
14	Czechów	Lublin	lubelskie	1	I, 200
15	Czuszów	Racławice- -Pałecznicza	kieleckie	2	I, 104
16	Dziaduszyce	Słaboszów	kieleckie	2	I, 131-132
17	Dymitrów	Baranów Sandomierski	tarnobrzeskie	1	II, 309
18	Głów	Radłów	tarnowskie	1	I, 113
19	Gnatowice	Koniusza	krakowskie	1	I, 102
20	Goleniowy	Szczekociny	częstochowskie	5	I, 21
21	Goszczyce	Kocmyrzów- -Luborzycza	krakowskie	1	I, 102
22	Gręboszów	Loco	tarnowskie	1	I, 406
23	Hołudza (d. Chotel Czerwony)	Wiślica	kieleckie	1	I, 420
24	Jagnin	Opatów	tarnobrzeskie	2	I, 394
25	Januszowice	Działoszyce	kieleckie	1	I, 108-109
26	Jawczyce	Biskupice	krakowskie	1	I, 207
27	Jawornik	Myślenice	"	1	I, 141-142
28	Kalina Mała, Wielka	Słaboszów	kieleckie	2	I, 36
29	Karniów	Kocmyrzów- -Luborzycza	krakowskie	1	I, 56
30	Kłonowiec	Skaryszew	radomskie	1	I, 306
31	Kłonów	Gózd	"	3	I, 305

Tabela 2 (cd.)

1	2	3	4	5	6
32	Kłonówek	Gózd	radomskie	1	I, 305-306
33	Kobierzyn	cz. m. Kraków	krakowskie	1	I, 252
34	Kobyle	Nowy Wiśnicz- -Lipnica	tarnowskie	1	I, 94
35	Kozubów	Pińczów	kieleckie	1	I, 109
36	Krępa	Iwaniska	tarnobrzeskie	3	I, 384
37	Luborzycza	Kocmyrzów- -Luborzycza	krakowskie	1	I, 272
38	Łęka Siedlecka	Radłów	tarnowskie	1	I, 423
39	Łuzna	Łoco	nowosądeckie	1	I, 33
40	Maków	Gołcza	krakowskie	1	I, 39
41	Mąkocice	Proszowice	krakowskie	1	I, 111
42	Miławczyce	Czarnocin	kieleckie	1	I, 409
43	Mydlowiec (cz. wsi My- dłów)	Iwaniska	tarnobrzeskie	3	I, 384
44	Nadzów	Raławice- -Pałecznicza	kieleckie	1	I, 130
45	Narama	Iwanowice	krakowskie	1	I, 61
46	Nasiechowice	Miechów	kieleckie	1	I, 62
47	Niemianowice	Gózd	radomskie	1	I, 305
48	Nieszków	Słaboszów	kieleckie	1	I, 131
49	Olszowice	Świątniki Górne	krakowskie	1	I, 141
50	Otfinów	Żabno	tarnowskie	3	I, 10
51	Piekary	Proszowice	krakowskie	1	I, 75
52	Pierszyce	Żabno	tarnowskie	1	I, 10
53	Pierzchowiec (cz. wsi Pierzchów)	Gdów	krakowskie	2	I, 33-34
54	Pławowice	Nowe Brzesko	"	1	II, 162
55	Polanowice	Słomniki	"	3	I, 132
56	Porębka	Trzyciąż	"	2	I, 266
57	Raszków	Słupia	kieleckie	2	I, 23, II, 214
58	Rawałowice	Kocmyrzów- -Luborzycza	krakowskie	1	I, 103 II, 133-134
59	Rzeplin	Skała	"	1	I, 237

Tabela 2 (cd.)

1	2	3	4	5	6
60	Sędziszowice	Bejsce	kieleckie	1	I, 179
61	Sieciechowice	Wierzchosławice	tarnowskie	1	I, 13
62	Siedlec	Radłów	tarnowskie	2	I, 12
63	Skorocice	Wiółica	kieleckie	1	I, 406
64	Słonowice	Kazimierza Wielka	"	1	I, 56-57
65	Soboszków	Czarnocin	kieleckie	1	I, 407
66	Stanisławice	Kłaj	krakowskie	1	I, 31
67	Stawiszyce	Złota	kieleckie	2	I, 412
68	Stogniowice	Proszowice	krakowskie	1	I, 103-104
69	Stradlice	Kazimierza Wielka	kieleckie	2	I, 260
70	Sudówek	Racławice-Pałecznicza	"	1	I, 29
71	Sulisławice	Wolbrom	katowickie	1	I, 41
72	Sułkowice	loco	krakowskie	1	I, 73
73	Szczekarczów	Skalbmierz	kieleckie	1	I, 266-267
74	Śladów	Słaboszów	kieleckie	2	I, 36
75	Topola	Skalbmierz	"	1	I, 144
76	Topola	Słomniki	krakowskie	1	I, 40
77	Trojanowice	Żarnów	piotrzkowskie	2	I, 326
78	Ulina Mała	Gołcza	krakowskie	2	I, 129
79	Ulina Wielka	"	"	2	I, 148
80	Uście Solne	Szczurowa	tarnowskie	1	I, 129
81	Wierzchosławice	loco	"	1	I, 422
82	Witostawice	Waśniów	kieleckie	1	I, 441-442
83	Włostowice	Koszyce	"	1	I, 179
84	Wola Więclawska	Michałowice	krakowskie	1	I, 262
85	Wolica (d. Wola Szyzkowska)	Działoszyce	kieleckie	1	I, 108
86	Wolwanowice	Proszowice	krakowskie	1	I, 179-180
87	Wyżyce	Drwina	"	1	I, 77-78
88	Zabawa	Wieliczka	"	2	I, 73

Tabela 2 (cd.)

1	2	3	4	5	6
89	Zakrzów	Skalbmierz	kieleckie	1	I, 68
90	Zakrzów	Nagłowice-Oksa	"	1	I, 128-129
91	Zakrzów	Pińczów	"	1	I, 427
92	Zdrochęć	Radłów	tarnowskie	1	I, 421
93	Zielenice	Radziemice	krakowskie	1	I, 267
94	Żabno	Łoo	tarnowskie	1	I, 9
95	Żerkowice	Nowe Brzesko (?) Iwanowice (?)	krakowskie	1	I, 135

Miejscowości, w których wystąpiły tzw. "inne".

Tabela 3

Nr	Miejscowość, gmina, województwo, obiekt	Liczba obiektów	Tom i strona w <i>LB</i>
1	2	3	4
1	Biskupice, Czchów, tarnowskie "praedium unicum regium"	1	I, 204
2	Drochlin, Lelów, częstochowskie "praedium unicum amplum et latum"	1	II, 100
3	Faliszowice, Zakliczyn, tarnowskie "praedium bonum militare"	1	II, 240
4	Garlica, Zielonki, krakowskie "curia capitularis bona aedificia"	1	I, 170
5	Gosprzydowice, Radomyśl, tarnobrzescie (Witkowice) "praedium unicum militare bonum"	1	II, 37
6	Grębałów, cz. m. Kraków, krakowskie "curia capitularis bona habens aedificia"	1	II, 161
7	Krobielice, Klimontów, tarnobrzescie "praedium unicum"	1	II, 335
8	Krzeczów, Rzezawa, tarnowskie "curia regia"	1	I, 117
9	Łososkowice, Kocmyrzów-Luborzycza, krakowskie "curia capitularis bona habens aedificia"	1	I, 163

Tabela 3 (cd.)

1	2	3	4
10	Przyszków, Bojanów, tarnobrzesckie "curia regia"	1	II, 366
11	Samborzec, loco, tarnobrzesckie "praedium unicum militare optimum"	1	II, 316
12	Smoniwice, Radziemice, krakowskie "curia capitularis bona habens aedificia"	1	I, 162
13	Sucha, Zwoleń, radomskie "praedium unicum regium"	1	II, 531
14	Szadkowice, Sławno, piotrkowskie "curia autem militaris unica"	1	I, 507
15	Tczów, loco, radomskie "unicum praedium regium"	1	II, 530
16	Trojanowice, Zielonki, krakowskie "curia regia"	1	I, 149
17	Wąsów, Koniusza, krakowskie "curia bene aedificata"	1	I, 167
18	Witkowice, cz. m. Kraków, krakowskie "curia capitularis pulchra habens aedificia"	1	I, 122
19	Zwoleń, loco, radomskie "unicum praedium regium"	1	II, 559

Miejscowości, których nie udało się zlokalizować

Tabela 4

Nr	Miejscowość, parafia, obiekt	Liczba obiektów	Tom i strona w LB
1	2	3	4
1	Bieżdziedza, loco "praedium unicum militare"	1	II, 288
2	Chrościce, Kije "praedium unicum militare"	1	I, 459
3	Domastawice, Czchów "praedium bobnum militare"	1	II, 240
4	Dziwiątle, Ujazd "praedium unicum militare"	1	I, 320-321

Tabela 4 (cd.)

1	2	3	4
5	Getczyna Wola, Pogwizdów "praedium unicum militare"	1	I, 264-265
6	Lućławice, Opatkowice "curia militaris"	3	I, 176
7	Niezacizcze, Skalbmierz "praedium unicum militare"	1	I, 408
8	Polanki, Janina "praedium unicum militare"	1	II, 381
9	Połajowice, <i>Loco.</i> "curia militaris"	2	I, 149
10	Saszniova Wola, Dzierzgów "praedium unicum militare"	1	I, 24
11	Swązkocice, Waśniów "praedium unicum militare"	1	I, 441
12	Trzasków, Pawłowa, "praedium unicum militare"	1	I, 440
13	Wola Kamynyri, Stary Radom "praedium unicum militare"	1	I, 307.
14	"Voczicze", Biechów "praedium unicum militare"	1	II, 445
15	Ziępniów, Czygnin "curia militaris"	1	II, 403

POSUMOWANIE

W *Liber beneficiorum* znajdujemy w miarę pełne opisy około 3 tys. miejscowości. W 353 miejscowościach zanotowano 397 obiektów mieszkalnych na tyle wyjątkowych, że uzasadnione było użycie bardziej rozbudowanych, opisowych określeń. Statystycznie rzecz ujmując, obiekt taki znajdował się w co dziesiątej wsi. W niektórych miejscowościach było ich kilka (25 miejscowości z dwoma obiektami, 9 z trzema i 1 miejscowość z pięcioma obiektami). Czy jednak cechą wyróżniającą był ich obronny charakter? Należy zwrócić uwagę, że jako "praedium unicum militare" lub "curia militaris" opisał Długosz kilka takich obiektów, co do obronności których nie ma żadnych wątpliwości. Jakże były więc pozostałe budo-

wle, skoro zasłużyły na podobne miano? Pozostają do dyskusji jeszcze dwie kwestie: jakie budownictwo w realiach schyłku XV w. mogło uchodzić za obronne i jakie materialne ślady musiałyby pozostawić po sobie, abyśmy my, dysponując metodami archeologicznymi, mogli je za takie uznać¹³?

Na terenie Małopolski, gdzie pozycja możnowładztwa była bardzo silna, musiały istnieć prywatne siedziby o cechach obronnych, i nie były one z pewnością zjawiskiem rzadkim. Należy jednak przypomnieć, że odmienność geomorfologiczna tej dzielnicy wpłynęła na większą różnorodność form występującego tutaj budownictwa obronnego. Być może fakt ten spowodował, że Małopolska przez pewien czas pozostawała poza zasięgiem badań nad prywatnymi siedzibami obronnymi, które na pozostałym obszarze kraju są identyfikowane z grodziskami stożkowatymi. Tak więc w literaturze przedmiotu dotyczącej Małopolski tych małych obiektów zanotowano stosunkowo niewiele¹⁴.

Tym trudniej jest odnaleźć pozostałości tych, o których pisze Długosz. Granice opisywanych przez niego miejscowości mogły na przestrzeni wieków ulec przesunięciu i obiekt, który poprzednio leżał na terenie jednej wsi, w tej chwili może należeć do innej. Równie trudne jest wyszukanie wiadomości o poszczególnych miejscowościach, wzięwszy pod uwagę, że informacje tego typu zwykle zamieszczane są w artykułach publikowanych w licznych czasopismach fachowych. Brak jest wydawnictw syntetycznych i katalogowych dotyczących budownictwa obronnego i obronno-rezydencjonalnego.

Doczekaliśmy się wprawdzie katalogu zamków¹⁵, lecz w dalszym ciągu brak jest podobnych opracowań dla pozostałych kategorii ku-

¹³ Od dawna trwa w literaturze spór na temat wyznaczenia kryteriów obronności średniowiecznych siedzib mieszkalnych. Wiele uwagi temu zagadnieniu poświęca L. K a j z e r, *Studia nad świeckim budownictwem obronnym województwa łęczyckiego w XIII-XVII wieku*, "Acta Universitatis Lodziensis" 1980, Folia archaeologica, nr 1, s. 18-23.

¹⁴ S. K o ł o d z i e j s k i, *Średniowieczne rezydencje obronne w Zachodniej Małopolsce*, [w:] *Średniowieczne siedziby rycerskie w Ziemi Chełmińskiej na tle badań podobnych obiektów na ziemiach polskich. Materiały z sesji archeologiczno-historycznej*, Bachotek 3-4.05.1985 r., Toruń 1987, s. 167-179.

¹⁵ G u e r q u i n, *Zamki...*

downictwa obronnego. Wymienić można zaledwie kilka publikacji, które jednak prezentują to zagadnienie w sposób ograniczony bądź chronologicznie, bądź terytorialnie¹⁶. Posiadamy wprawdzie aż trzy spisy *Zabytków budownictwa i architektury w Polsce*, ale nie mogą one spełniać roli katalogu, ponieważ informacje w nich zawarte są zbyt lakoniczne, a chronologia obiektów nieścisła (dodajmy, że nie w tym celu je napisano)¹⁷. Nieco bardziej rozbudowane notatki znaleźć można w *Katalogu zabytków sztuki w Polsce*, jednakże uwzględniono tu zaledwie ważniejsze zabytki architektury. Powracając do terenów dawnej diecezji krakowskiej, skorzystać tu możemy z kilku mniej lub bardziej szczegółowych zestawień katalogowych¹⁸: Na szczególną uwagę zasługuje tu *Katalog grodzisk i zamczysk z terenu Małopolski*, opracowany przez S. Kołodziejskiego na podstawie notatek, które pozostawił G. Leńczyk¹⁹. Zawiodły natomiast próby skorzystania ze sprawozdań z badań powierzchniowych i weryfikacyjno-poszukiwawczych. Niestety, badania tego rodzaju nie mogą dostarczyć zbyt wielu informacji, zwłaszcza jeśli ich efekty nie są skofrontowane z wynikami kwerendy źródłowej (dla stanowisk średniowiecznych i nowożytnych). I tu największe nadzieje zdaje się budzić rozpoczęta publikacja *Słownika historyczno-geograficznego ziem polskich w średniowieczu*²⁰.

¹⁶ T. J a k i m o w i c z, *Dwór murowany w Polsce w wieku XVI (wieża - kamienica - kasztel)*, Warszawa-Poznań 1979; K a j z e r, *Studia...*; t e n i z e, *Dwory obronne wieluńskiego w XII-XVII wieku*, "Acta Universitatis Lodziensis" 1984, Folia archaeologica, nr 6; M. M a ' j k a, *Nie zachowane dwory Ziemi Krakowskiej*, "Materiały i Sprawozdania Konserwatorskie. Województwo Krakowskie", 1968, s. 37-126.

¹⁷ *Spis zabytków architektury i budownictwa*, Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, ser. A, Warszawa 1964; *Zabytki architektury i budownictwa w Polsce*, Ośrodek Dokumentacji Zabytków, Warszawa 1971; *Zabytki architektury i budownictwa w Polsce*, Ośrodek Dokumentacji Zabytków, Warszawa od 1982.

¹⁸ M. K o r n e c k i, *Zamki i dwory obronne Ziemi Krakowskiej*, Kraków 1966; J. Ł e p k o w s k i, *Przegląd zabytków przeszłości z okolic Krakowa*, Warszawa 1863; W. Ł u s z c z k i e w i c z, *Zabytki budownictwa w krakowskim*, Kraków 1864; M. S z o p e, *Grodziska i zamczyska w woj. tarnowskim*, Tarnów 1981, i kilka innych.

¹⁹ G. L e n c z y k, *Katalog grodzisk i zamczysk z terenu Małopolski*, oprac. S. K o ł o d z i e j s k i, Kraków 1983.

²⁰ *Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu*, red. J. W i ś n i e w s k i, t. V, *Małopolska - woj. krakowskie*, oprac. J. L a b e r s c h e k, Z. L e s z c z y Ń s k a-S k r e t o w a, F. S i k o r a, J. W i ś n i e w s k i, cz. I. *Abramowice-Górka*, Wrocław 1980-1986; *Słownik*

Najcenniejsze w tej pozycji dla archeologa wydaje się to, że uzyska możliwość korzystania ze źródeł, których wiarygodność została sprawdzona, oraz to, że zaoszczędzone mu będzie przeprowadzanie pracochłonnej kwerendy, przekraczającej niejednokrotnie możliwości warsztatowe archeologa.

T a b e l a 5

Kategoria "realiów archeologicznych"	Określenie według Długosza			
	"praedium unicum militare" 191 (obiektów)	"curia militaris" (173 obiektów)	"inne" (32 obiektów)	razem (397 obiektów)
I. Miejscowości, w których potwierdzone jest istnienie XV-wiecznych budowli o cechach obronnych	13	6	6	25
II. Miejscowości z założeniami obronnymi o wcześniejszej chronologii (przed XV w.)	1	4	1	6
III. Miejscowości z obiektami murowanymi datowanymi na wiek XVI	3	4	-	7
IV. Miejscowości wymagające weryfikacji terenowej	20	22	5	46
Razem	37 (19%)	36 (22%)	12 (3%)	84 (21%)

Przedstawione w tab. 5 zestawienie ilustruje podział ilościowy i procentowy uzyskanych informacji dla poszczególnych kategorii dotyczących "realiów archeologicznych". Jednak przeprowadzenie tego typu statystycznych obliczeń nie wydaje się rzeczą szczególnie uzasadnioną. Są one raczej ilustracją stanu badań niż materiałem dowodowym. Opisy Długoszowe stanowią pewien zbiór zamknięty, który jest statystycznie wiarygodny. Zupełnie inaczej wygląda sytuacja z "realiami archeologicznymi". Nieodparcie nasuwa się wniosek, że mała baza źródłowa, jaką dysponujemy, nie pozwa-

historyczno-geograficzny woj. lubelskiego w średniowieczu, [w:] Dzieje Lubelszczyzny, t. III, oprac. S. K u r a ś, Warszawa 1983.

ła na uściślenie zakresów znaczeniowych nazw poszczególnych typów budownictwa obronnego. Obowiązująca do tej pory nomenklatura jest mało precyzyjna, a znaczenia poszczególnych określeń są wy-czuwalne intuicyjnie. Sytuacja komplikuje się jeszcze bardziej, kiedy mamy do czynienia z tekstami łacińskimi, których tłumaczenia są raczej dowolne, gdyż nie ustalono dokładnych polskich odpowiedników nazw łacińskich.

W wyniku przeprowadzonej analizy zarysowały się następujące problemy badawcze.

W efekcie naniesienia na mapę omawianych miejscowości powstał obraz rozmieszczenia różnego typu obiektów (rys. 2). Największe ich zagęszczenie występuje na obszarze położonym na północny wschód od Krakowa oraz w rejonie Tarnobrzega, Radomia i Białaczowa. Zauważyć można, że obiekty określone jako "praedium unicum militare" grupują się w północnej strefie omawianego obszaru, obejmującego dzisiejsze województwa: radomskie, piotrkowskie, częstochowskie i północną część woj. kieleckiego, w którego południowej części rysuje się równowaga między obiektami określanymi jako "praedium unicum militare" i "curia militaris". Te ostatnie natomiast przeważają na terenie województw krakowskiego i tarnowskiego. Wziąwszy pod uwagę przypuszczalny sposób w jaki zebrano informacje do *Liber beneficiorum*, takie rozmieszczenie obiektów nie może być sprawą przypadku²¹. Niestety, przy obecnym stanie badań rozstrzygnięcie tego problemu nie jest możliwe.

Wiemy już, że obiekty opisane w *Liber beneficiorum* w większości nie są znane archeologom i historykom architektury. Czy Długoszowe "praedium unicum militare" i "curia militaris" są świadectwem istnienia obiektów mieszkalnych o cechach obronnych, które wypadały dotychczas z kręgu zainteresowań (być może ze względu na niższy i słabo poznany poziom fundatorów) - trudno jest odpowiedzieć. Można jedynie mieć nadzieję, że przyszłe badania, rozszerzając bazę źródłową, pozwolą na rozstrzygnięcie tej zagadki.

²¹ Sposoby zbierania informacji dla *Księgi uposażeń* były tak różnorodne, że wyklucza to możliwość lokalnych odrębności językowych czy też indywidualnych nawyków osób, które te informacje zbierały, por. K u r a ś, *Regestrum...*, s. 44.

Anna Marciniak

DEFENSIVE BUILDING IN *LIBER BENEFICIORUM* BY JAN DŁUGOSZ
AND ARCHAEOLOGICAL REALITIES

The article attempts to answer the question whether the notions: "curia militaris", "praedium unicum militare" and others used by Długosz in *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis* mean dwelling houses of defensive character. Thus, some records chosen from the text of *Liber beneficiorum* were confronted to the results of archaeological investigations or compared to other historical sources.

Among 401 objects in 344 places named by Długosz 86 ones are known to archaeologists and these were discussed in the article. Only 26 objects (6.5%) can be undoubtedly treated as defensive ones. As much as 47 objects require to be classified. 12 places were not localized. Hence, the problem put forward above should be left without answer hoping that future investigations with enlarged source basis will allow us to solve this problem.

